

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

OLÁH, Dániel

Ibn Khaldún helye és szerepe a közgazdasági elmélet-történetben / Ibn Khaldun's Place and Role in Economic Theory – Didaktikai lehetőségek a középkori iszlám gondolkodásban / Teaching Opportunities in Medieval Islamic Thinking

Eredeti közlés /Original publication:

Közgazdasági Szemle, LXIII. évf., 2016, július–augusztus, 819–837. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR – 000.002.745

Dátum/Date: 2018. március / March

filename: olahdaniel_2016_IbnKhaldunHelye

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

OLÁH, Dániel: Ibn Khaldún helye és szerepe a közgazdasági elmélet-történetben / Ibn Khaldun's Place and Role in Economic Theory – Didaktikai lehetőségek a középkori iszlám gondolkodásban / Teaching Opportunities in Medieval Islamic Thinking, *AHU MATT*, 2018, **pp. 1–30. old.**, No. 000.002.745, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika-kutatás, konszenzushiány a szakirodalomban, módszertani elvek, Khaldún és kora, közgazdasági gondolatok a khaldúni elméletben, munkamegosztás, piac, árak és érték, kormányzat, költségvetési politika, következtetések

African studies in Hungary, consensus in the literature, methodological principles, Khaldun and age, economic thoughts in the Khaledian theory, division of labor, market, prices and value, government, fiscal policy, conclusions

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

IBN KHALDÚN HELYE ÉS SZEREPE A KÖZGAZDASÁGI ELMÉLETTÖRTÉNETBEN

Didaktikai lehetőségek a középkori iszlám gondolkodásban

OLÁH, Dániel*

(*Közgazdasági Szemle*, LXIII. évf., 2016, július–augusztus, 819–837. old.)

A tanulmány megkérdőjelezi a főáramú elmélettörténeti irodalomban jelen lévő schumpeteri „nagy szakadék” fogalmát. A koncepció szerint a közgazdasági elemzés történetében figyelmen kívül lehet hagyni a kora keresztény időszak és a skolasztika közti évszázadokat, mivel a periódus gondolkodói normatív szemléletűek voltak. Elemzésünkben azonban megmutatjuk, hogy alapvető fontosságú a középkori iszlám gondolkör vizsgálata, mivel abban olyan tudósok tűnnek fel, mint Ibn Khaldún – aki módszertanilag és tartalmilag is a főáramú narratíva újragondolására készlet. A khaldúni elmélet gazdasági vonatkozásainak elemzése során azonosítani igyekszünk annak viszonyát az újkori, modern irányzatokhoz, majd megfogalmazzuk azt a következtetésünket, hogy a khaldúni gondolkör a klasszikus, a keynesi vagy éppen a kínálatoldali irányzatok elméleteivel is mutat hasonlóságokat, így sajátos csomópontnak tekinthető az elmélettörténet különböző iskolái között.** (*Journal of Economic Literature* (JEL) kód: B11, B41.)

Bevezetés

A modern közgazdasági eszmetörténet tudományát az elmúlt évtizedekben az iszlám kultúrkörhöz kapcsolódó kutatók részéről nemegyszer érték kritikák annak állítólagos önkényesen szelektáló volta miatt. a *Brunei Times* című lap két szerzője Joseph Schumpetert és „társait”

* Oláh Dániel, a Közép-európai egyetem Közgazdasági elemző szakának hallgatója (e-mail: Olah_daniel@student.ceu.edu).

** Köszönöm Madarász Aladár és Kőhegyi Gergely hasznos tanácsait.

– azaz a standard közgazdasági eszmetörténet művelőit – tudományos értelemben rövidlátónak nevezi (*Peerzade–Nisa* [2011]). Ennek egyik oka a schumpeteri „nagy szakadék” (*great gap*) fogalma, amely a közgazdasági elemzés történetének megszakítottságára utal, a másik pedig a főáramú eszmetörténeti gondolkodás azon implicit ítéletei, amelyeket Peerzade és szerzőtársa a kifejezés mögött rejteni vél.¹

A középkori iszlám tradíció vizsgálata ugyanak kor – amint azt látni fogjuk – több szempontból is releváns kérdés; terjedelmi okok miatt vizsgálatunk közép- pontjában az e hagyományt betetőző ibn Khaldún (1332–1406) áll.² Elemzésünkben a khaldúni közgazdasági gondolatokat mutatjuk be, kutatási kérdésünk pedig az, hogy miként tölthető be a schumpeteri „szakadék” ibn Khaldún munkásságával, és hogyan illeszthető be az iszlám tudós a közgazdasági elmélettörténetbe későbbi iskolák megalapozójaként. A kérdés megválaszolása során igyekszünk feltárni a klasszikus és más modern irányzatok gondolatait ibn Khaldún elméletében, azonosítva a főbb különbségeket és hasonlóságokat.

Elsőként áttekintjük a témával foglalkozó szakirodalmat, különös tekintettel Khaldún elmélettörténeti jelentőségére. Ezt követően az alkalmazott módszertant mutatjuk be, majd történeti áttekintést adunk ibn Khaldún korának a kérdésünk szempontjából lényeges jellemzőiről. A következő részben az elsődleges forrás részletes elemzését ismertetjük, és meghatározott logikai rend szerint rekonstruáljuk a khaldúni közgazdaságtan alapjait, illetve hasonlítjuk össze azt a klasszikus politikai gazdaságtan gondolatkörének releváns részeivel. végül arra próbálunk választ adni, hogy a khaldúni gondolatoknak és módszertannak miért nem voltak hosszú ideig követői az iszlám világban.

¹ Schumpeter *The History of Economic Analysis* című művéből mellőzi az iszlám és arab gondolkodókat, az antik hagyományt követő kora keresztény időszak „felületes” tárgyalását követően a második fejezet ötszáz év eseményeit átugorva, aquinói szent tamásnál folytatja a tárgyalást. Amellett érvel, hogy a kihagyott időszak gondolkodói erősen normatív szemléletűek voltak (*Ali–Thompson* [1999]).

² Azért emeljük ki Khaldúnt a középkori iszlámból, mert noha elődei is foglalkoztak a munkamegosztással és a pénz funkcióival, miként *Soofi* [1995] fogalmaz, ők még kevésbé összefüggő megjegyzéseket tettek gazdasági témákban.

Konszenzushiány a szakirodalomban

Khaldún számunkra fontos műve, a Bevezetés a történelembe (*Al-Muquaddima*) fordítói előszavában Simon Róbert ibn Khaldúnnal kapcsolatos eltérő nézeteket vonultat fel. megemlíti, hogy a gondolkodót összefüggésbe hozták már Montesquieu-vel, Marx-szal, Adam Smithszel és Darwinnal is éppúgy, miként megkapta az idealista, empirista, materialista vagy szkeptikus minősítést is. Simon nem foglal állást, csupán jelzi, hogy szerinte a hasonló törekvések a „jelen bekebelezési kísérletei” (Simon [1995] 19. o.). a Koránt magyarra fordító orientalista szerint a prezentista, történetietlen általánosítás és a „rövidre zárás” a Khaldúnnal foglalkozók két jellemző attitűdje; ezért most arra a kérdésre keresünk választ, hogy a szakirodalomban milyen konklúziókat fogalmaznak meg az iszlám tudóssal kapcsolatban. Először azt vizsgáljuk meg, hogyan látják a szerzők a fentebb említett „kanonizációs problémát”.

Baloghu [2012] szerint Khaldún számos alapvető gazdasági elméletet alapozott meg évszázadokkal azok „hivatalos” megszületése előtt. úgy látja viszont, hogy a „nyugat” tendenciózusan megfélemez a modern társadalomtudományok megalapozásában részt vevő keleti gondolkodókról. Hosseini [2003] is úgy véli, hogy a *great gap* időszakát lezáró Aquinói Szent Tamás-i gondolkört jelentős részben az iszlám kultúra alapozta meg. az arab és iszlám gondolkodók folyamatos figyelmen kívül hagyásáról esik szó Ekelund–Hébert [2013] könyvében is. Backhouse [2004] említést tesz Khaldúnról, akinek a gazdasági fejlődésről alkotott elméletét hangsúlyozza. úgy látja, hogy a gondolkodó jó példa arra, hogy a virágzó kereskedelemmel rendelkező korabeli iszlám világban milyen magas szintű gazdasági megfigyeléseket tettek egyes tudósok. másrészt kiemeli, hogy Khaldún gondolatai az iszlám világban nem fejtettek ki tartós hatást, s hogy halála után a lényeges fejlődés Nyugat-Európában, nem pedig Észak-Afrikában zajlott.

Számos műben – talán az előbbi érvelés hatására – nem esik szó Khaldúnról.³ Screpanti–Zamagni [2005] a politikai gazdaságtan gyö-

³ Ez nem csak a monográfiákra érvényes; a *Journal of The History of Economic Thought* folyóirat számaiban 2015 szeptemberéig Khaldún neve kétszer fordul elő, míg Aquinói Szent Tamásé 25-ször, Adam Smithé pedig 419-szer.

kereit a középkori skolasztikában véli felfedezni – az iszlám hatást a szerzők figyelmen kívül hagyják. Így tesz *Roncaglia* [2005] is, aki művének bevezetőjében úgy látja, hogy a középkori kultúra gazdagabb és összetettebb, mint ahogyan azt általában gondolják – de terjedelmi okokra hivatkozva nem fejti ki e nézetét.⁴ *Rothbard* [2006] könyvében sem esik szó az iszlám hagyomány eredményeiről. Hasonlóképpen, az ortodox közgazdasági elméletek történetét rekonstruáló mark Blaug is a merkantilistáknál és Adam Smithnél kezdi a modern elméletek logikai gyökereinek feltárását (*Blaug* [1985]), s amint említettük, Joseph Schumpeter sem tér ki Khaldún tárgyalására (*Schumpeter* [1954]). Az ő esetében Madarász Aladár szerint fontos kérdés, hogy az 1907-től 1908-ig ügyvédként Kairóban tartózkodó Schumpetert mi vezette Khaldún és az iszlám mellőzésére.⁵

Ibn Khaldún fő művének elemzésekor a fentiek miatt jelentős részben kell tanulmányokra támaszkodnunk. ezekre gyakran tekinthetünk a khaldúni gondolkör gazdasági elmélettörténetbe való beemelésének és pozicionálásának kísérleteiként. E kísérletek gyakran azon közös kérdés köré koncentrálnak, hogy ibn Khaldún nevezhető-e a közgazdaságtan atyjának (azaz hogy jelentősége hasonló-e Smithéhez). A szerzők Khaldún más-más elméleteit vizsgálják meg, s ettől – illetve prezentizmusuktól – függően jutnak eltérő eredményekre. *Oweiss* [1988] szerint ibn Khaldún hozzájárulása általában a közgazdaságtanhoz oly mértékű, hogy joggal fogadhatjuk el állításnak a fenti kérdést. *Ahmad* [1953] ezzel ellentétben csupán „úttörő közgazdász-nak” nevezi Khaldúnt, de nem teszi őt a tudomány alapítójává. Indoklása szerint Khaldúnt nem mindig jellemzi fejlett közgazdasági gondolkodás, de az elmélettörténet szempontjából óriási jelentősége van. hozzáteszi, hogy Khaldún a merkantilisták és a fiziokraták előtt évszázadokkal tudományként kezelte a közgazdaságtant. *Hamed-Nada* [2014] pedig úgy látja, hogy Smith és Khaldún együtt tekinthetők a közgazdaságtan alapítóinak.

A vitában sajátos álláspontra helyezkedik *Al-Hamdi* [2006], aki Khaldún munkamegosztásról adott elemzését értékeli, s arra jut, hogy Khaldún nem úttörő, hanem a munkamegosztás elméletének az atyja. álláspontja szerint a khaldúni munkamegosztás elmélete Smith előtt jár, hiszen az iszlám szerző három szinten közelíti a problémát, míg

⁴ Ennek vitathatóságát bevezetőjében a szerző maga is elismeri.

⁵ A tanulmány korábbi változatához fűzött megjegyzés.

Smith egysíkúan, csupán ipari szinten mutatja be azt. *Boulakia* [1971] szerint pedig Khaldún számos olyan gazdasági mechanizmust írt le, amelyeket a modern közgazdászok újra felfedeztek.

E helyütt el kellett tekintenünk számos fontos forrás bemutatásától; célunk csupán az volt, hogy a Khaldún elméletttörténeti szerepével kapcsolatos alapvető véleményeket bemutassuk. Láthattuk, hogy míg egyes szerzők Adam Smith helyett őt tekintik a közgazdaságtan – vagy egyes fontos elemei – alapítójának, addig több szintetizáló jellegű mű nem tartja elemzésre érdemesnek. Célunk az elemzéssel az, hogy ebben a vitában határozott álláspontot foglaljunk el.

Módszertani elvek

Vizsgálódásunk tárgya meghatározza a kutatást segítő metodológia megválasztását; a szimbolikus írott történelmi emlékek közé tartozó primer forrás ibn Khaldún *Bevezetés a történelembe* című műve; ennek részleteinek elemzését szekunder irodalom egészíti ki.

Amikor ibn Khaldún 14. századi művét elemezzük, szükségképpen narratívát alkotunk – viszont ennek tudatában is érdemes olyan módszertani elveket meghatározni, amelyek segítenek minket abban, hogy ne fogadjuk el a szekunder irodalom olyan radikális konklúzióit, amelyek gyengén megalapozott állításokon nyugszanak. A módszertanban rejlő hibalehetőségek minimalizálására a szekunder irodalmakat egymással és az elsődleges forrással is összevetjük. Esetünkben az iszlám közgazdaságtan és a neoklasszikus gondolkör bizonyos mértékű elválása és polémiája nehezedik ibn Khaldún munkásságára – ezért az, hogy az egyes szerzők milyen közgazdasági iskolával szimpatizálnak, a másodlagos forrásokkal kapcsolatban szintén fontos szempont.

Másrészt az eszmetörténeti kutatásokra a tudományfilozófiai iskolák is hatást gyakorolnak – ehhez szorosan kapcsolódik a prezentizmus fogalma, amely talán a legfontosabb kérdés az elsődleges és a szekunder irodalom áttekintésekor is. Prezentisták leszünk abban az értelemben, hogy időben későbbi iskolák elméleteivel igyekszünk a khaldúni gondolatokat összehasonlítani – de minden esetben csak hasonlóságokat fogunk keresni. elhatárolódunk viszont a whig történetírás megközelítésétől, azaz a khaldúni gondolatok tudományos minőségét és fejlettségét nem annak alapján kívánjuk megítélni, hogy azok milyen mértékben és következetességgel egyeznek a modern iskolák

elméleteivel. Azért, hogy a jelenközpontú megközelítés kevésbé torzítsa következtetéseinket, a következő pontban igyekszünk röviden vázolni a khaldúni gondolatok megszületésének kontextusát.⁶

Végül szót kell ejteni az elsődleges forrás fordításairól. A nyugati világ a 19. században olvashatta először a francia fordításokat, s az elmúlt időben a művet angolra és magyarra is lefordították. A kutatás során az utóbbi kettőt használjuk fel (a magyar változatra hivatkozunk). A magyar fordítás Hátori András szerint jobban sikerült Franz Rosenthal „szaggatott és mondattanilag egyhangú” angol fordításánál. szerinte Simon „mondatszerkezetének nagyobb fokú rugalmassága időnként világosabb megfogalmazáshoz vezet” és a „gazdag kulturális háttérrel terhes arab kifejezések fordítása” is kiváló, a magyar fordítást megítélése szerint „élvezet olvasni” (Hátori [1997] 9. bekezdés).

Khaldún és kora

A 14. század a középkori iszlám kultúra és politika fénykorának vége. az iszlám irányítása alá tartozó területek korábban sem voltak egységesek politikailag, ám ebben az időben az addigi stabilitás végleg megbomlott s csupán a kereskedelem tartotta fenn a kulturális egységet (Oliver-Fage [1977]). Az Abbászida dinasztia alatt a helyi uralkodók jelentős hatalomra tettek szert, s az így lazuló politikai integráció az Almoravida (1056–1147) és Almoháda (1130–1269) dinasztiák bukása után megszűnt létezni.

Khaldún már olyan korszakban született, amelyben kis államok folytonos küzdelmének, felemelkedésének és bukásának lehetett szemtanúja: fokozottan érvényesült a társadalmi és politikai mozgás, amely az iszlám birodalmiságnak fontos jellemzője volt. a birodalom a 14. században szétesőben volt, s a folyamat megértésének vágya motiválhatta a khaldúni módszertan újszerűségét. Khaldún épp azokra a kérdésekre keresett választ, amelyek hat évszázaddal később Robinson és Acemoglut foglalkoztatták: miért buknak el nemzetek (és dinasztiák, civilizációk; Acemoglu–Robinson [2013]).

⁶ A kontextualításra való törekvésben Khaldún példáját követjük, aki szerint a történeti félreértések akkor keletkeznek, amikor nem vizsgáljuk tárgyunk környezetét (Boulakia [1971]).

Ibn Khaldún egy – a reconquista harcaiban is szerepet vállaló – előkelő andalúziai család gyermeke volt. felmenőinek sorsa összefonódott a muszlim Spanyolország történetével – így amikor III. Ferdinánd elfoglalta Sevillát, a család emigrációra kényszerült (Toynbee [1962]). Ibn Khaldún a Tuniszban való letelepedésüket követően, 1332-ben született. tudós, politikától tartózkodó apja és andalúziai értelmiségiek nevelték és ismertették meg a korabeli iszlám tudománnyal, művészettel és költészettel (Hozien [2009]). Tizenhét éves korában az észak-afrikai pestisjárványban szülei is meghaltak – ekkor vette kezdetét politikai karrierje, amelyről részletes információk állnak az utókor rendelkezésére önéletrajzának és kortárs forrásoknak köszönhetően (Turchin [2007]).

Politikai pályafutása fordulatossá bizonyult; több észak-afrikai állam vezetőjének udvarában tevékenykedett politikai tanácsadóként, titkárként és kamarásként. Olyan tudós volt, aki aktívan és pragmatikusan igyekezett a politikai eseményeket irányítani, de az iszlám birodalmiság eszméjének hanyatlásával olyan politikai közegben kellett működnie, melyet „a legitimáció aurájával nem rendelkező végrehajtó hatalom, valamint az aurával igen, ám végrehajtó hatalommal nem rendelkező vallástudók és vallásjogtudók ” közötti ellentét tett bizonytalanná (Hámori [1997] 7. bekezdés). Az 1370-es évekre elidegenedett és végleg kiábrándult a politikából – ez fontosnak bizonyult ahhoz, hogy fő művének tárgyát „külső szemlélőként” vizsgálhassa.

Végül érdemes szólnunk arról, hogy társadalomtudományi szempontból Khaldún mely tudományos paradigmával szakított radikálisan. Khaldún korában a hagyomány szentesítette közlés kétrészes formája volt az események elbeszélésének kizárólagos módja. a közlés egyik része a hagyomány továbbadása, a másik pedig a közlő hitelességének, a hagyományozók sorának vizsgálata volt. Az elbeszélte események valóságosságát sosem kérdőjelezték meg (s az ilyen attitűdöt elítélték), a történetíró tehát semmit sem adhatott hozzá az eredeti hagyományhoz. a hagyományt közlő forrás tekintélyét (s így szavahihetőségét) viszont rendkívül alapos vizsgálatnak vetették alá – erre a célra segédtudományként létrejött a tekintélyek szavahihetőségének vizsgálata (Simon [1995]).

Ibn Khaldún alapjaiban vetette el ezt a gyakorlatot, jelezve, hogy olyan módszert tart szükségesnek, amelynek segítségével el lehet választani az „igazat a hamistól” (Khaldún [1377/1995] 98. o.). Számára a szavahihetőség vizsgálata csupán vallásjogi ügyekben fogadható el.

Számos példát mutat be, amelyek meglátása szerint „a mesemondók gyermeketeg elbeszélései” (uo.). ahhoz, hogy ez megelőzhető legyen, új módszert ajánl:

„... a követendő szabály annak érdekében, hogy különválasszuk a híradásokban a hamisat az igaztól, szem előtt tartva a lehetséges és lehetetlenség (kritériumait), nem más, mint az, hogy az emberi társadalmat, vagyis a civilizációt tanulmányozzuk, hogy megkülönböztessük e társadalom jelenségei közül azokat, melyek természetüknél fogva lényegiek; azokat, amelyek akcidentálisak és elhanyagolhatók, s azokat, amelyek elő sem fordulhatnak” (uo.).

Al-Hamdi [2006] is hangsúlyozza, hogy Khaldún az oksági viszonyok feltárásánál nem elégszik meg a vallási determinizmussal és az Allahra való hivatkozással. *Al-Hamdi* utal *Spengler* [1964]-re, amely szerint a khaldúni közgazdasági gondolatokat ez a megközelítés emeli ki a középkori iszlámból.

A Muquaddima bevezetőjében Khaldún így folytatja:

„önálló tudományról van szó, mivel megvan a maga sajátos tárgya, mégpedig az emberi civilizáció és emberi társadalom; megvannak a maga sajátos problémái, vagyis az, hogy megmagyarázza a társadalom lényegéből fakadó jelenségeket és történeteket, egyiket a másik után” (*Khaldún* [1377/1995] 98. o.).

Megfogalmazza, hogy e tudománynak „semmi köze a retorikához”, de a politika tudományához sem sorolható, mivel az a „háztartás vagy város igazgatásával foglalkozik ” (99. o.). végül radikális következtetésre jut:

„úgy tetszik, egészen új keletű tudományról van szó. valóban, nem bukkantam hasonló jellegű kutatásra senkinél sem.” (uo.)

Ehhez azonban hozzáteszi, hogy a perzsák, káldeusok, szírek, babiloniak vagy éppen a koptok tudománya nem jutott el az iszlám kultúrkörbe.

„Hozzánk csupán egy nép, a görögök tudományai jutottak el. más népek tudományáról nem tudunk semmit.” (uo.)

Khaldún tehát a korábban ismert történetírói hagyományokat élesen bírálja, s új irányt határoz meg, amelyet az

„újplatonizmussal elegyített muszlim arisztotelizmustól való elhatárolódással” definiál (*Simon* [1995] 20. o.).⁷

A Muquaddima a racionalításra való törekvés megtestesülése, és kísérlet arra, hogy a történelmi események elbeszélése okok és okozatok bemutatásával valósuljon meg (*Chapra* [2014a]). Eközben viszont, noha egészen új tudományként határozza meg történelemszemléletét, a történettudományt – talán az antik és muszlim hagyomány tiszteletéből – nem sorolja a tudományok közé.⁸ Emiatt további kutatást igényel a kérdés, hiszen az utókor Khaldúnt a történettudomány és szociológia úttörőjének, iszlám tudósok pedig gyakran alapítójának tartják.

Közgazdasági gondolatok a khaldúni elméletben

Az elemzés során a következő logika szerint fogunk haladni. elsőként az egyének által üzemeltetett gazdasági tevékenységek alapjával, a munkamegosztással foglalkozunk. Ezt követően az egyéni interakciókkal létrejövő piacot s annak elemeit: a keresletet, a kínálatot, a pénz-, ár- és értékelméletet fogjuk vizsgálni. végül a verbálisan felépített struktúrába beépítjük a kormányzatot, és megvizsgáljuk a kormányzat adópolitikájának, kereskedelmi és egyéb tevékenységének egyéni ösztönzőkre, a gazdaságra, az életszínvonalra és a gazdasági fejlődésre gyakorolt hatásait.⁹

⁷ *Al-Hamdi* [2006] szerint Khaldún elődeinek gondolkodását az arisztotelészi minta határozta meg, emiatt szokás Khaldúnt a történettudomány első jelentős alakjai között említeni.

⁸ Közben viszont egyértelműen tudományként kezeli azt – az antik, a skolasztikus és az iszlám hagyománnyal szemben kiemeli a segédtudomány szerepéből.

⁹ Megjegyezzük, hogy ibn Khaldún egyrészt közgazdaságtanról mint tudományról nem beszél; másrészt a műben szükségszerűen előforduló gazdasági (és szociológiai) elemzések segédtudományként alapozzák meg a társadalom és civilizáció életciklusát megértő és leíró nagy ívű elméletet, amely módszertani alapot ad Khaldún történeti munkásságának.

Munkamegosztás

Ibn Khaldún szerint az ember „önmagában nem tudja előteremteni a megélhetéséhez szükséges dolgokat, s e célból mindannyiuknak együtt kell működniük a civilizáción belül” (*Khaldún* [1377/1995] 344. o.). egyetért az arisztotelészi gondolattal, amely szerint az ember politikai lény; így az egyén természetéből ered a közösségi lét igénye (*Ali* [2006]). mivel pedig az emberek ösztönszerűen közösségek (a khaldúni elemzésben alapfogalom a csoportszolidaritás), létrejön a gazdasági integrációt megalapozó kooperáció, ami a társadalmi interakciók kereteit alakítja ki (*El-Ashker–Wilson* [2006]). A társadalmi és gazdasági együttműködés tehát kölcsönösen feltételezik egymást.

A civilizált (azaz nem vándorló, hanem városi életmódot folytató) közösségnek a munkamegosztás adja az alapját.¹⁰ Khaldún itt nem egy termelési folyamat megosztására céloz, hanem a közösségi teendők szétosztására. a feladatok ily módon történő megosztása Khaldún szerint két okra vezethető vissza; az első az erős dinasztia és a politikai stabilitás, a második pedig az emberi gondolkodás képessége. A folyamat egy népcsoport letelepedésével kezdődik; a királyi hatalom kialakulása és megszilárdulása ezt követően egyre több embert vonz a király fennhatósága alá, s így nő a kereslet a termékekre. a megnőtt jószágkereslet növeli a termelést és a tőkefelhalmozást, ez pedig a jövedelmek növekedéséhez vezet, ami miatt tovább nő a bevándorlás. az egyének pedig belátják, hogy a folyton gyarapodó népesség nem akadály a jólétüknek, sőt újabb és újabb fogyasztói igények támadnak, amelyek biztosítják, hogy az egyén egy adott foglalkozást választva ki tudja elégíteni saját maga és családja igényeit (*Ali* [2006]).

Ibn Khaldún azonban ennél többet is mond a munkamegosztásról. a munka termelőerejének fejlődését egy – *Al-Hamdi* [2006] megítélése szerint – ritkán idézett példával szemlélteti. Leírja, hogy a civilizáció gazdasági fejlődésével megjelenik a luxuscikkek iránti kereslet, s ekkor az ácsmesterek egyre igényesebb és összetettebb módon kezdik az ajtókat és székeket előállítani.

¹⁰ Khaldún többféle politikai egységet említ, amelyek korában nagyon törékenyek voltak, és nem estek egybe a gazdasági egységekkel. a piac vizsgálatát a városon mutatja be, máskor régiók közötti kereskedelemről beszél, az uralkodó gazdaságpolitikáját tekintve pedig országról is.

„... Valaki esztergályozással készíti elő a fadarabokat, majd szimmetrikusan elrendezik és szögekkel egymáshoz illesztik azokat, s olybá tűnik a szemnek, mintha egy darabból lenne” (*Khaldún* [1377/1995] 405. o.).

A munkafolyamatok elkülönülése Smith túmanufaktúrájában is hasonló:

„az egyik ember a drótot húzza, egy másik kifeszíti, a harmadik levágja, a negyedik kihegyezi, az ötödik lecsiszolja a tű gombjának helyét.” (*Smith* [1940] 6. o.)

Al-Hamdi [2006] szerint már a termelési szinten is kifinomultabb a khaldúni elmélet – bár erre kevés meggyőző bizonyítéka van.¹¹

Vitatott kérdés, hogy Khaldún és Smith is értelmezi-e a munkamegosztást társadalmi dimenzióban. *Al-Hamdi* szerint Smith a munkamegosztást adott üzemen belül, illetve ágazatok között képzelel el – de mindvégig ipari szinten, tehát nem fogalmazza meg a munkamegosztás szociológiai lényegét. Úgy látja, hogy Khaldún viszont a gazdasági tevékenységtől elvonatkoztatva, szociológiai értelemben is elemzi a munkamegosztást és annak hatásait. Ez a megközelítés a társadalmi kooperációban gyökerezik, azaz a társadalom különböző (mesterséget űző) csoportjai együttesen megosztják a javak termelését.

„Egy valaki képtelen önmagában előállítani azt a búzamennyiséget, amely táplálékához szükséges. Ha azonban ezt előállítandó, összeállnak hatan vagy tízen – van köztük kovács és asztalos, aki a szerszámokat készíti, van, aki a barmokat gondozza, más a földet szántja, ismét más learatja a kalászt és elvégzi az összes többi mezőgazdasági munkálatot –, ... akkor az náluk sokkalta több ember számára elegendő lesz.” (*Khaldún* [1377/1995] 344. o.)

Khaldún szerint a népesség növekedése ezt a típusú specializációt fokozza, és megnöveli a piacon kínált munkaerőt s az egész társadalom jólétét.

¹¹ Szerinte Smith esetében olykor két-három tevékenységet is végez egy ember, Khaldúnnál pedig pontosan egy adott munkarészt. Így elég csak az adott tevékenységet ismerni, azaz még kevésbé kell képzettnak lenni – s így a termelés hatékonyabb.

„Ezt még a szegények és a koldusok életkörülményeiben is megfigyelhetjük. Fezben a koldusnak jobban megy a dolga, mint Tlemcenben vagy Oranban.” (i. m., 346. o.)

Al-Hamdi [2006] szerint amikor Khaldún a fenti társadalmi hatásokat megfogalmazza, olyan konklúzióhoz jut el, amelyre Smith nem volt képes. Meglátásunk szerint azonban a láthatatlan kéz elmélete, mely a gazdasági tevékenységek nem szándékolt következményeként növeli a jólétet, szintén hasonló gondolatot tartalmaz, még ha Smith általánosabban is fogalmaz. A munkamegosztás társadalmi vonatkozásait tekintve azt tartjuk kiemelendőnek, hogy Khaldún is egyértelműen és világosan megfogalmazta annak társadalmi jólétet növelő hatását, azaz nem elméletének „minőségében” (miként *Al-Hamdi* állítja), „csupán” időben „előzte meg” Smitht. Az elemzésünket motiváló szakirodalmi megosztottság megnyilvánulása ez, hiszen a főáramú szakirodalom az időbeli elsőbbségről sem tesz említést.

Khaldún egy további területet kapcsol az elméletbe, s ez a távolsági kereskedelem. Úgy látja, hogy a munkamegosztással a munkát termelékenyebbé lehet tenni, így a munkaerőtöbblet felesleget fog termelni.

„ha egy kisebb vagy nagyobb város lakói megosztják a munkát szükségleteik és követelményeik mértéke szerint, akkor igen csekély munka elegendőnek fog bizonyulni. Az összes többi munka(erő) meghaladja a szükségleteket, s ezt fényűző életmódra és szokásokra fogják felhasználni, s arra, amire más városok lakóinak van szükségük. Ők pedig importálni fognak tőlük akár csere formájában, akár értéke szerint (megfizetve). Ennek révén bizonyos gazdagság jut osztályrészükül.” (i. m. 344. o.)

Ezzel Khaldún arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzetközi munkamegosztás és kereskedelem növeli a résztvevők jólétét, azaz nem nullaösszegű játék. Ezt a nézőpontot több száz évvel később a merkantilisták nem fogadták el.¹² Ezzel nem arra kívánunk utalni, hogy Khaldún „haladóbb” lenne a merkantilistáknál, de arra igen, hogy a

¹² *Boulakia* [1971] szerint mivel a legfőbb termelési tényező a munka és a felhalmozódó tudás, a khaldúni nemzetközi munkamegosztás nem a természeti erőforrásokon alapul, hanem az emberi gyakorlottságon és képességeken.

merkantilista nézetek kel szemben álló elméletekhez erősen közelítő gondolatot a középkori iszlám kultúrában is találhatunk.

Khaldún a munkamegosztás határait is kijelölte. Ebben a kérdésben Smithszel azonos véleményt képvisel; a munkamegosztás határa megfigyelései szerint a piac (*Ali* [2006]). Ezt azzal bizonyítja, hogy míg az „életszükségleteket” kiszolgáló mesterségek (mint a szabó, kovács és ács) minden városban léteznek, egyéb tevékenységek művelői csupán a magas civilizációval és jóléttel rendelkező városokban működnek. A keresett szolgáltatás- vagy termékegységek mennyisége tehát e szerint különbözik, ezért nincs minden városban üvegfüvő, aranyműves, illatszerkészítő, szakács, kézműves, kétszersültet sütő, cukrász és brokát-szövő (*Khaldún* [1377/1995] 366. o.).

A mesterségek esetében egy további lényeges megfigyelést tehetünk. Művében Khaldún részletesen bemutatja az alapvető mesterségeket: a földművelést, az építészetet, az ácsmesterséget, a szövést és varrást, a bábáságot, az orvoslást, a kalligráfiát és az írást, a könyvkészítést és végül az éneklést. Noha leírja, hogy e mesterségek között melyik elégíti ki létszükségletet, és melyik nem, figyelemreméltó, hogy nem különböztet meg produktív és improduktív munkát, miként azt Smith teszi. Számára két kategória létezik: a szükséges és a tárgya miatt előkelő mesterségek csoportja.¹³ Szükséges mesterség egy civilizációban „a földművelés, az építészet, a szabó-, az ács- és a takácsmesterség”, míg tárgya miatt előkelő „a bábáskodás, az írásművészet, a másolás, a könyv előállítás, az éneklés és a gyógyítás” (i. m. 398–399. o.).

A Bevezetés a *történelembe* című műben a munkamegosztás elemzése hasonlít a smithi felfogáshoz. Khaldún az üzemen belüli és a „nemzetközi” munkamegosztást is bemutatta és igyekezett megérteni – a már-már városállami alapokon nyugvó, dezintegrált, permanens hatalmi vákuumban létező Észak-Afrika példáján.

¹³ Azért előkelő, mert e szakmák végzése során érintkezni kell a hatalmas királyokkal „visszavonultságukban és bizalmas összejöveteleiken” (*Khaldún* [1377/1995] 398–399. o.).

Piac, árak és érték

A következőkben a piac és az árrendszer fogalmát és működését ismerjük meg, majd kitérünk a pénz szerepére, végül pedig az érték fogalmára és eredetére.

Elsőként arra keresünk választ, hogy miként viszonyul Khaldún a kínálat és a kereslet fogalmaihoz. A piacon kínált javak forrása a már említett nemzetközi kereskedelem vagy a termelés lehet. A khaldúni termelési függvény inputjai a természeti tényezők (például az eső), a tőke és az emberi munkaerő. megkülönböztetett szerepe van azonban a munkának; ha a munkainput értéke nulla, akkor a termelt mennyiség is nulla lesz.

A keresletnek Khaldúnnál hatása van az árakra, a munkamegosztásra és a gazdasági növekedésre is – a khaldúni fejlődésmélethez a kereslet és a kínálat alapvető fogalmai (*Ali* [2006]). A kereslet ugyanakkor számos tényezőtől függ, elsősorban az egyének szükségleteitől és lehetőségeitől:

„Az embereknek szükségük van a táplálékra, s a pénzt, amit erre költenek, azt a kényszerűség diktálja” (*Khaldún* [1377/1995] 386. o.).

A luxuscikkekre viszont az embereknek „nincs természet adta szükségletük”, azokra csupán „szerteágazó vágyaik ösztönzik őket”; Khaldún szerint az emberek ezen termékekre „szabad akaratukból” költenek, és „nem ragaszkodnak az ezekre költött (pénzhez)” (uo.). Azt is megfogalmazza, hogy a növekvő városban a kereslet is növekedik, s ezzel együtt az egyének nagyobb mennyiségben és diverzifikáltabb szerkezetben fogyasztanak a luxuscikkekből. Ez a standard mikroökonómia egyéni viselkedésről alkotott képének is megfelel (*Ali* [2006]).¹⁴

A khaldúni piacfelfogást vizsgálva több érdekességet figyelhetünk meg. Le kell szögeznünk, hogy az árak információközvetítő és erőforrás-allokáló szerepéről Khaldún explicit módon nem ír, viszont marshalli didaktikussággal elemzi a kereslet és a kínálat kölcsönhatását. fontos, hogy a piacon a dinasztia (kormányzat) is megjelenik, és az is, hogy Khaldún a jószág-, munka- és földpiacot egyaránt tárgyalja, de

¹⁴ Ez a standard mikroökonómia egyéni viselkedésről alkotott képének is megfelel (*Ali* [2006]).

nem gondolja, hogy a pénzpiac megkülönböztetése segítené a szélesebb elmélet predikcióit.

A piaci árak kialakulására hatást gyakorolnak a keresett és kínált mennyiségek, de azt elsősorban a kínált mennyiség határozza meg. az alapvető szabályosság, hogy ha egy termék

„... kevés és ritka, akkor az ára magas lesz” (*Khaldún* [1377/1995] 385. o.).

Egy áru ára csökken, ha a városban az egyének saját céljaikra szükségleteiknél többet raktároznak el, és ezért a keresett mennyiség csökken. az árak a kínálaton túl egymástól is függenek, illetve a munkafolyamatok (a munka értéke) és a termelési költségek is megjelennek bennük (különösen az élelmiszerek árában).

A piaci árakra azonban a termelők mellett a kereskedők is hatást gyakorolnak. Az ő motivációjuk a profit, tevékenységüket pedig a következők írják le:

„a kereskedelem nem más, mint kísérlet a tőke gyarapításával elérendő haszonra, mégpedig az áruk olcsó vásárlása és drágán eladása révén. ... ezt a többletértéket nevezik profitnak.” (i. m. 384. o.)¹⁵

Máshol úgy fogalmaz, hogy a

„kereskedelem a javak megszerzésének természetes fajtája”

s egyben szerencsejáték (i. m. 375. o.). a piaci mechanizmus nagymértékben a kereskedők tevékenységén nyugszik, hiszen

„aki efféle profitra törekszik, az vagy (úgy jár el), hogy felhalmozza az árut és kívárja vele a piac fluktuálását az olcsóságtól a drágulásig, s ekképpen gyarapszik a profitja, vagy pedig más vidékekre szállítja, ahol kelendőbb a portékája ...” (i. m. 384. o.).

¹⁵ Ez alól azonban van kivétel. azokat, akik az élelmiszer olcsó felvásárlása és későbbi magas áron való értékesítése által kívánnak profithoz jutni, az emberek „üldözik” (*Khaldún* [1377/1995] 386. o.).

Khaldún azt is leírja, hogy a kereskedők között „kevés becsületes ember akad”, mert elkerülhetetlen a „csalás és kufárkodás”. Ez nem személyes értékítélet; véleménye szerint a kereskedelemben gyakran nincsenek bizonyítékok és szerződések a tranzakciókról, ami miatt szükségszerűen nem hagyományos eszközökhöz kell folyamodnia a kereskedőnek. azt javasolja, hogy

„akinek nincsen elegendő bátorsága, nem elég vakmerő és rangja sincsen a bírák felé, az kerülje el a kalmárkodást. azt kockáztatja ugyanis, hogy tőkéje elveszen és tönkremenjen.” (i. m. 389. o.)

További törvényeket határoz meg a távolsági kereskedelmet vizsgálva. Amennyiben a kereskedő „messzi vidékről” vagy veszélyes útvonalon szállítja termékeit, akkor nagyobb várható profitra fog szert tenni, illetve „számosabb a biztosítéka a piac fluktuációjával szemben” (i. m. 385. o.). Ezt Khaldún azzal indokolja, hogy a távolsági kereskedelemre kevesen vállalkoznak, ezért a felvevőhelyen az áru „kevés és ritka” lesz, ami magas árakat eredményez. A közeli és veszélytelen vidékeken pedig sokan szállítanak árut, ami ezért olcsóbb.

Boulakia [1971] szerint a khaldúni felfogásban az árak a bért, a profitot és az adókat tartalmazzák; ezzel az iszlám gondolkodó három szektorra (termelés, kereskedelem, közszféra) osztja a gazdaságot. a kereslet és a kínálat mindegyik területen fontos hatást gyakorol a szereplők jólétére a háromféle jövedelem alakításán keresztül – s ezzel a piac az erőforrásokat és a jövedelmeket egyszerre allokálja. Boulakia úgy látja, hogy Khaldúnnál a kereslet és a kínálat a fejlődés kumulatív folyamatának alappremisszái; a kereslet és kínálat által kialakított piaci ár hatást gyakorol a gazdasági fejlődésre.

A következő kérdésünk, hogy a civilizáció ciklikus – az emberéhez hasonló – életútját leíró elméletben milyen szerepet játszik a pénz. A piac és a fentebbi mechanizmusok ennek a folyamatnak csupán egy „fogaskerekét” jelentik, melyből Khaldún szerint mellőzni lehet a pénzt, hiszen semmiféle – modern terminológiával élve – reálhatása nincs, sem rövid, sem hosszú távon. A pénz funkcióiról elmondja, hogy Allah az ezüstöt és az aranyat „minden felhalmozott vagyon értékmérője gyanánt” hozta létre. Az emberek szerinte e két nemesfémhez kívánnak hozzájutni, mert ezek jelentik számukra a „kincset és a vagyont” (*Khaldún* [1377/1995] 372. o.). Itt a felhalmozási eszköz funkció válik hangsúlyossá. Az arany és az ezüst azért alkalmas e két

funkció betöltésére és az üzleti tranzakciók lebonyolítására, mert ezeken kívül „minden a piaci forgalom hullámozásának van kitéve, e kettő azonban független ettől” (uo.). a merkantilista tanoktól felfogása mégis határozottan elkülönül, mert véleménye szerint csak a munkán alapuló termelés, illetve a tőkefelhalmozás teremt értéket, az arany és ezüst pedig nem jelent valódi gazdagságot és jólétet (de gazdagságra váltható). Oweiss [1988] Khaldúnt tartja az elsőnek az elmélettörténetben, aki a pénz funkcióit meghatározta, illetve különbséget tett pénz és gazdagság között. A pénz feladata a „munkafelesleg” által előállított javak (azaz értékek) cseréje, a pénz tehát csak eszköz (a barter mellett).

Khaldún szerint az érték forrása a munka. Oweiss [1988] kiemeli, hogy Marx helyett a szabad piacgazdaságban hívő Ibn Khaldún volt a munkaérték-elmélet első megfogalmazója.¹⁶ Khaldúnnál a következőket olvashatjuk:

„minden szerzeményhez és vagyon- hoz nélkülözhetetlen az emberi munka. ... ha a szerzett dolog állattól, növénytől vagy ásványtól származik, akkor is emberi munka kelletik, mint ez megfigyelhető, különben nem lehet szert tenni rá és kihasználatlanul marad.”

Ebből arra következtet, hogy minden, amit az egyén megszerez, birtokba vesz és megtermel, „az munkájának értéke”. ez tehát maga a „szerzemény” vagy a felhalmozott tőke. Khaldún tehát bizonyítottnak látja, hogy

„a szerzemények és javak teljességgel vagy zömükben az emberi munkatevékenységekből származó értékek” (Khaldún [1377/1995] 372. o.).

Fontos azonban látni, hogy Khaldúnnál a munka fogalma erősen összekapcsolódik a megélhetéssel, így a munka és az érték kapcsolata csak e témakörben jelenik meg. Úgy látja, hogy az ember

„nem engedheti meg magának azt, hogy a munkaterméke ne kapjon ellenszolgáltatást, hiszen az az ő keresetének és megélhetésének (a

¹⁶ Ezzel a nézettel Boulakia is egyetért, de Ali [2006] szerint mindketten félreértik Khaldúnt.

forrása). Egész életében ugyanis semmi másból nem lehet haszna ezen kívül. Ezért csupán arra szabad fordítani (a munkáját), aminek értéke van a városban, hogy az haszonnal térüljön meg a számára.” (i. m. 395. o.)

Aki dolgozik, az rendelkezhet a munkatevékenységének értékével. Ezt az értéket a

„saját munkája, annak megbecsülése a többi munkatevékenység között, továbbá az embereknek iránta való szükséglete határozza meg” (i. m. 378. o.).

Khaldún a marxi elmélethez nagyon hasonló konklúziót fogalmazott meg, de korábban láttuk, hogy az érték a piacon a munka mellett a kereslet és kínálat összjátékának is alárendeltje, s csak részben függ a költségektől. Ali [2006] rámutat, hogy Khaldún a munkát mint olyan termelési tényezőt emeli ki, amely elsődleges a többi tényezőhöz képest, ez viszont nem egyezik a munkaérték-elmélettel. Viszont költségeken valóban a munkát kell értenünk kizárólagos ráfordításként.

A piac, az árrendszer, a pénz és az érték fogalmának vizsgálata megmutatta, hogy Khaldún a kereslet–kínálati elemzésben premarshalli, a munkaérték-elmélet fő felvetésének szempontjából premarxi gondolkodónak tekinthető, „pénzelmélete” pedig merőben különbözik a merkantilistákétól. (fejlettebb náluk – mondhatnánk, ha a történelemre a neoklasszikus gondolkört előkészítő üdvtörténetként tekintenénk.)

Kormányzat, költségvetési politika

Az adóztatás, ahogyan korábban láthattuk, szintén a civilizáció fejlődéstörténetének egyik mozgatóeleme; Khaldún szerint általánosan megfigyelhető, hogy a vándorló életmódról való váltást követően megszilárdul a városi civilizáció, s a jólét növekedésével párhuzamosan a korábban nomád uralkodó igényei is növekednek. A dinasztia ugyanis mind nagyobb luxust és katonaságot kíván. Az utóbbira azért van szüksége, mert katonai ereje meggyengül, ahogy a letelepedéssel a korábbi csoportszolidaritás megszűnik, s ezért új klientúrát – s ezzel csoportszolidaritást – alakít ki.

Khaldúnnál a dinasztia „tönkreteszi” az államot. Igényeinek növekedésével az uralkodó egyre több adót vet ki, az adóbevételek növelésével együtt megjelenő lassú bevételecsökkenést tapasztalva pedig úgy véli, hogy „helyreáll az egyensúly”, ha több adót vet ki, hogy legalább a korábbi adóbevételt elérje (*Khaldún* [1377/1995] 301. o.). Ez viszont tovább csökkenti a megvalósuló piaci tranzakciókat, a termelést és a jólétet – míg végül a király fokozatosan meggyengül, és országa összeomlik.

Khaldún ugyanakkor nem az adózást mint eszközt veti el; az állam számára nem ismer el más legitim bevételi forrást azon kívül. Adózás (illetve adókötelezettségen) a megélhetés egyik módját érti. Ennek keretében a mindennapi szükséglet kielégítése úgy történik, hogy „az egyik ember elveszi a másiktól (a javakat), (vagyis) hatalma révén – valamely általánosan elismert törvény alapján – megkaparintja azt tőle” (i. m. 374. o.). Az adóterhek széles skálán mozoghatnak – ez a mozgás azonban, az előbbiek szerint, időben jól meghatározott szabályt követ:

„tudnunk kell, hogy az adózás összege a dinasztia kezdetén a kevés adókivetés ellenére egészében sok, a végén pedig a sok adókivetés ellenére egészében kevés.” (i. m. 300. o.)

Lényeges az a khaldúni felismerés, hogy az alacsony adók ösztönző hatásokkal bírnak, a magas adók viszont destruktív hatást fejthetnek ki a gazdaság egészére.

„Ha pedig az alattvalókra kirótt adókivetések és kötelezettségek alacsonyok, akkor kedvet kapnak a munkára és serényen fognak tevékenykedni. a kevés adó miatt ugyanis a civilizációt gyarapító tevékenységek/népesség megsokasodnak, s az elégedettség bőségesen meghozza a hasznát.” (i. m. 300. o.)

Az egyéni ösztönzés eredményeként gazdasági növekedés jön létre, ami miatt az adóbevétel az alacsony adókulcsok ellenére nagyobb lesz. A későbbi időszakban ennek ellenkezője játszódik le; ekkor az adók

„súlyosan ránehezednek az alattvalókra és meggörnyeszti őket”, akik a folyamatos adóemelések miatt már nem is tudják, hogy „ki

emelte fel vagy vetette ki azokat” – így válnak az adók „kötelező szokássá” az alattvalók számára (i. m. 301. o.).

Khaldún az egyén olyan viselkedéséről ír, amelyet a modern tankönyvek racionális egyéni optimalizációnak neveznek.

„Mikor a növekedés túllépi a méltányosság határát, akkor elmegy az alattvalók kedve a civilizációt gyarapító tevékenységektől, mivel ha összehasonlítjuk a hasznukat és nyereségüket a kötelezettségeikkel, akkor a csekély haszon miatt elvesztik minden reményüket.” (uo.)

Khaldún a folyamatot pozitív oksági elemzéssel támasztja alá. a dinasztia kezdetben a vallás hagyományait követi, ekkor „csak a vallásjogilag előírt kötelezettségeket követeli meg” (i. m. 300. o.).¹⁷ Ezeknek az alapvetően alamizsnaadóknak vallásjogilag meghatározott felső határa van, amit nem lehet túllépni – ezért lesz a kivetett adó alacsony. Ha viszont a dinasztia tartósan be tud rendezkedni, akkor „kifinomult eszesség fogja jellemezni”. Ez azt jelenti, hogy a

„beduin életforma a maga egyszerűségével, türelmes és elnéző jellegével eltűnik, s átadja helyét a királyi uralomnak, amely zsarnoki, s a civilizációnak, amely kifinomult eszességre ösztönöz” (uo.).

A nomád életforma csoportszolidaritása a letelepedéssel szükségszerűen eltűnik, ezért a továbbiakban a politikai hatalom adja a kohézió alapját – ezt azonban zsoldos hadsereg felállításával lehet megteremteni. további változás, hogy a dinasztíát immár a

„rátarti okosság légköre fogja jellemezni” – s ezzel együtt óriásira nőnek költségeik, amint „elmerülnek a bőségben és fényűzésben” (uo.).

Ibn Khaldún az adóbevételek emelésével együtt említi a vámok növelését is. Elméletében a dinasztia nomád szokásainak eltűnésével a fényűzés olyan mértékűvé válik, hogy a kiadásokat már nem lehet fedezni adókból. A dinasztia ekkor „az elaggottság” korában jár, költsé-

¹⁷ Azaz a muszlimok alamizsnaadóját, a földadót és a nem muszlimok fejadóját.

gei folyamatosan növekednek, de az uralma alatt álló távolabbi területekről már nem tudja behajtani az adót.

„Ilyenkor az uralkodó mindenféle új adófajtát talál ki, amelyekkel a különböző árukat adóztatja meg. Meghatározott összeget vet ki a piacok áraira, továbbá a városkapuknál (áthaladó) áruk értékére.”

A civilizáció életének legvégső szakaszában a terhek akkorára nőnek, hogy a „javak felszívódásával” a piacok is „pangani” kezdenek (i. m. 302. o.).

**

Érdemes egy további területen elemeznünk az adózásról alkotott khaldúni képet; azt, hogy milyen kapcsolatban állnak Khaldún gondolatai az úgynevezett Laffer-görbével. Ibrahim Oweiss szerint ugyanis „a Laffer-görbe nem más, mint az ibn Khaldún által a 14. században kifejtett adózási elmélet grafikus megjelenítése” (Oweiss [1988] 120. o.).

Ha azonban csak a szövegre támaszkodunk, akkor nincs cáfoló bizonyítékunk arra nézve, hogy a khaldúni görbe csupán egy negatív meredekségű görbe (a kivetett adó – adóbevétel koordináta-rendszerben). Khaldún alapvetően két statikus világállapotot nevez meg, amelyek között valamilyen kapcsolat áll fenn. Nem írja le, hogy miként alakul az adóbevétel a kivetett adó függvényében, csupán azt, hogy a dinasztia korai és késői szakaszában mi figyelhető meg. Nem felelkezhetünk meg arról, hogy a khaldúni görbe egy determinisztikus politikai és társadalmi folyamattal párhuzamosan értelmezendő, és időbeli dimenziója van, azaz egyirányú folyamatot ír le – ez nem mondható el a Laffer-görbéről (Nagarajan [1982]).

A khaldúni civilizációs elmélet alapján az adóbevétel alakulását a dinasztia korának függvényében lenne érdemes ábrázolni – ugyanis az adókivetés nagysága is ettől függ. Ebből az következik, hogy míg a Laffer-görbén szabadon mozoghat az adott kormány, addig a „Khaldún-görbe” a hanyatlás folyamatát jelképezi, ezért azon nincs „visszkapaszkodás” a korábbi jobb világállapotba. Az iszlám tudós ugyanakkor elmélete alapján – már-már gazdaságpolitikai machiavelliként – ajánlást fogalmaz meg. „Ha ezt megértjük, akkor már tudjuk azt, hogy a civilizációt gyarapító tevékenységek leghatékonyabb ösztönzője az, ha amennyire csak lehet, csökkentik a kötelezettségek mértékét

azokra nézvést, akik e tevékenységeket végzik. Ennek révén jön létre lelkük zavartalan békessége, mert bízhatnak benne, hogy tevékenységüknek meglesz a haszna.” (*Khaldún* [1377/1995] 302. o.)

A Laffer-görbe a kínálat oldali közgazdaságtan adócsökkentés-párti érvrendszerének részévé vált; az adócsökkentés mellett Ronald Reagan és Arthur Laffer is kiállt. Mindketten hivatkoztak ibn Khaldúnra mint az elmélet korai megfogalmazójára. Arthur Laffer a róla elnevezett görbe leírójaként utal Khaldúnra – és mellette John Maynard Keynesre is (*Laffer* [2004]). azt írja, hogy nem ő találta fel a görbét, és példaként említést tesz ibn Khaldúnról.

A szöveg elemzésével belátható, hogy a Laffer-görbe összefüggésének leírójaként nem lehetséges megalapozottan ibn Khaldúnra hivatkozni, s ha Laffer ilyen értelemben – és nem ötletadóként – tette volna ezt, akkor tévedett volna. A Laffer-görbe intuitív megalapozását az ösztönzési hatások khaldúni leírása viszont lehetővé teszi. Ibrahim Oweiss idézett állítása ugyanakkor, mely szerint a Laffer-görbe a khaldúni gondolatok grafikus ábrázolása, egyértelműen téves. A Laffer-görbe kérdésének vizsgálatával az volt a célunk, hogy rámutassunk a whig történetírásból eredő veszélyekre.

**

Khaldún szerint az uralkodó az adóztatáson kívül bizonyos esetekben úgy is megkísérelheti növelni bevételeit, hogy „beavatkozik a kereskedelembe és a földművelésbe” (*Khaldún* [1377/1995] 303. o.). Erre az a tapasztalat ösztönözheti, hogy a kereskedők és a parasztok „csekély javaik ellenére” jelentős haszonra tehetnek szert a piacra lépéssel. Mivel pedig a kormánynak is szüksége van bevételekre, mezőgazdasági tevékenységekbe kezd, hogy aztán piaci kereskedelemmel javíthassa költségvetésének az egyenlegét. Khaldún nagyon világosan helyteleníti ezt a gyakorlatot, mert „többféle módon megkárosítja az alattvalókat” (uo.).

Bár a piaci erő kifejezést Khaldún nem használhatta, érvelése ezen a jelenségen alapul. Egyrészt a gazdasági verseny a nagyjából azonos gazdagsággal (s így gazdasági erővel) rendelkező szereplők pénzügyi és egyéb készleteit csaknem kimeríti. Ha a sokkal több erőforrással rendelkező kormányzat belép a piacra, akkor pedig már „senki nem fogja megvalósítani a célját, ... s ennek következtében csüggedés és elkeseredés vesz rajtuk erőt” (uo.). Másrészt a dinasztia a „termények és termékek nagy részére éppenséggel rá is teheti a kezét” – s ezt piaci

és hatalmi erejéből fakadóan „erőszakkal vagy alacsonyabb árat szabva” teheti meg (uo.). Az uralkodó tehát jelentősen le tudja szorítani az árat, és kényszerítő ereje van annak meghatározására, hogy mikor és milyen áron cseréljenek gazdát a termékek. A következmények súlyosak: a többi szereplő pénzvagyona kimerül, és a megmaradt árut sem tudják értékesíteni, illetve arra kényszerülnek, hogy eladják a terméket bármilyen alacsony áron, „amikor pang a piac” (i. m. 304. o.). Ha ez többször megismétlődik, a termelőnek vagy a kereskedőnek nincs más választása, mint a piacon való kilépés.

Ha az uralkodó nem hagy fel tevékenységével, akkor a szereplőknek kell így tenni, s ekkor az adóbevételek csökkenni fognak, mivel a kereskedők és a földművesek tevékenysége alapozza meg a vámbevételeket. az uralkodó tehát alacsony bevételekkel számolhat, ha kereskedni próbál a piacon – mivel nagy összegű vám- és adóbevételről kell lemondania. Bevételeit az is csökkenti, hogy ha forgalmat bonyolít le a piacon, akkor saját magát nem adóztathatja meg. Khaldún így jut arra a megállapításra, hogy „az uralkodó javait egyes-egyedül az adózás növeli-gyapítja” (uo.). Hozzáteszi, hogy szükséges még az igazságosság is, aminek köszönhetően növelni lehet az alattvalók vállalkozó kedvét – s végső soron az adóbevételt.

Láttuk, hogy Khaldún a kormányzat lehető legkevesebb gazdasági tevékenységét és beavatkozását tartja optimálisnak, s ebben közel áll a klasszikusokhoz – a kormányzat keresleti oldalon betöltött szerepében viszont ez már korántsem érvényes. Khaldún elemzi a kormányzat gazdaságban betöltött szerepét, különös tekintettel a kormányzati kereslet gazdaságélénkítő hatására, és ebben prekeynesi gondolkodónak tekinthető.

Nem csupán megengedi a kormányzat piacra lépését – amennyiben vásárlóként az csak az aggregált keresletet növeli –, hanem szükségesnek is tartja azt. Az ezt tárgyaló szövegrész címe sokatmondó: „az uralkodó által adott juttatások csökkenése az adóbevétel csökkenésével jár.” (i. m. 309. o.) a gondolatmenet szerint, noha az uralkodó nem kereskedik a piacon, annak stabilitása és prosperitása nagyban függ a dinasztiaától. Ha az uralkodó kevesebb jövedelmet juttat szolgálóinak, vagy nem megfelelően költi el forrásait, akkor az alattvalók vásárlóereje csökken, s a piaci (egyensúlyi) mennyiség és ár – s ebből adódóan az adóbevétel is – alacsonyabb lesz.

Az alaposabb megértés céljából érdemes összefoglalni a khaldúni érvelés alapvetéseit.

„Ha az uralkodó visszatartja a javakat és az adójövedelmet, vagy veszendőbe mennek, s nem megfelelően költi el azokat, akkor a kíséretnek éppen hogy csurran-cseppen valami”; viszont „ők alkotják a (fogyasztó) népesség zömét, s az ő kiadásai jelentik a piaci forgalom anyagának legnagyobb részét.” (i. m. 309. o.)

Ebből adódóan, s mivel a dinasztia a legnagyobb piac, „s tőle származik a piac bevételeinek és kiadásának az anyaga”, fontos a kormányzati kereslet folyamatos fenntartása (i. m. 310. o.).

Khaldún szerint a dinasztia egy fajta „anyapiac”, amelytől az összes többi piac erősen függ; a piacok és a szereplők között a pénz folyamatosan forog. „Ha azonban az uralkodó visszatartja magánál, akkor az az alattvalók számára elveszett.” (uo.)

Ibn Khaldún gazdasági rendszere számos klasszikus vonást mutat. a szabadkereskedelem és piac jóléti hatásainak felismerése s az állami beavatkozás kizorító hatása egyaránt jól azonosítható elemek az elméletben – csakúgy, mint a Laffer-görbe alapjául szolgáló egyéni viselkedés leírása. Az utóbbi azonban már a kínálat oldali közgazdaságtan korai ihletőjeként tüntethetné fel Khaldúnt. Végül a költségvetési politikáról és multiplikátorhatásról alkotott khaldúni nézetek a későbbi, keynesi gondolkör egyes elemeivel mutatnak hasonlóságot (i. m. 345. o.).

A khaldúni gondolkör iszlámon belüli hatástalanságát Chapra [2014b] azzal magyarázza, hogy Khaldún működése arra az időszakra esett, amikor az iszlám világ társadalmi és kulturális értelemben is hanyatlóban volt – márpedig éppen Khaldún állapította meg, hogy a tudomány csak akkor fejlődik, amikor a társadalom is fejlődik. Chapra szerint a khaldúni társadalmi–gazdasági fejlődési modellt már nem fejlesztették tovább, sőt ki sem alakult egy khaldúni módszertanon nyugvó közgazdasági tradíció. A közgazdasági gondolkodás továbbra is az iszlám társadalom- és morálfilozófia szerves része maradt. Hozzá kell tennünk, hogy ez Európában sem történt másként.

Következtetések

Tanulmányunk ibn Khaldún közgazdasági elméletének legjelentősebb elemeit mutatta be. Arra a kérdésre kerestünk választ, hogy kitölthető-e a schumpeteri „szakadék” ibn Khaldún munkásságával, s ha igen, az hogyan illeszthető be a közgazdasági elmélettörténet fejlődési folyamatába későbbi irányzatok megalapozójaként. Az elemzés során fel kívántuk tárni a khaldúni elmélet és a későbbi gondolkodók elméletei közötti különbségeket és hasonlóságokat.

Elemzésünk azonban megmutatta, hogy ibn Khaldún művének gazdasági vonatkozású részeit nem tüntethetjük föl bármely elmélet-történeti irányzat korai előfutáraként (noha a hasonlóságokat igyekeztünk azonosítani). Az elemzés során Khaldún olyan megállapításaira lettünk figyelmesek, amelyek egymással rivalizáló elmélettörténeti irányzatok alapvető gondolatait tartalmazták – s ez a prezentista történész számára sajátos szintézisnek tűnhet. mégis azt állítjuk, hogy a khaldúni gondolkör csomópontot jelenthet a modern közgazdaságtan irányzatai és a középkori gazdasági gondolkodás között, s azok megértését is egyszerre segíti. Arra, hogy ez jelenleg realitás helyett inkább elméleti lehetőség, magyarázatot szolgáltathat többek között az, hogy Khaldún körül nem szerveződött iskola, és nem voltak követői.

Ha Khaldúnra a mindentudó utókor képviselőjeként tekintünk vissza, könnyen abba a hibába eshetünk, hogy azonosítva ezeket a vélt inkonzisztenciákat, a khaldúni elméletet elemzésre méltatlannak tartjuk. Az elmélet azonban korában és az adott kultúrkörben is páratlan tudományos módszertannal és igénnyel íródott, a kor eseményeinek és társadalmi folyamatainak évtizedes tanulmányozása után. Felfedezhető benne az empirián nyugvó absztrakció és az általánosítás – noha az elmélet tartalmi–logikai alapegységei elválaszthatatlanok a 14. századi muszlim Észak-Afrikától. Ezzel együtt nem lenne helyes egy régés-rég halott ember elavult gondolatait látni Khaldún művében – s ennek oka többek között az, hogy a 21. század országainak gazdaságpolitikái sok esetben szembemennek a khaldúni ajánlásokkal; a khaldúni elméletek és érvek (többek között az állam optimális méretéről) tehát napjainkban is intenzív vita részeinek tekinthetők. *Chapra* [2014a] például a modern iszlám világ „alacsony teljesítményét” a khaldúni fejlődési elméletet figyelembe véve igyekszik megmagyarázni.

Tanulmányunkban nem vizsgálhattuk a kérdéskört a maga teljességében, így például azt sem, hogy milyen tényleges kapcsolódási pon-

tok voltak Khaldún és Hume vagy éppen Smith között. további kutatásokat és felfedezéseket is igényelne annak a vizsgálata, hogy Khaldún milyen csatornákon keresztül juthatott el a felvilágosodás gondolkodóihoz és a 18–19. század társadalomtudósaihoz. megmutattuk viszont, hogy az uralkodó elmélettörténeti narratíva átalakulásra szorul, mivel annak egyik központi koncepciója falszifikálható.

Hivatkozások

ACEMOGLU, J. – ROBINSON, J. A. [2013]: Miért buknak el nemzetek? Hvg Kiadói Rt., Budapest.

AHMAD, R. [1953]: Ibn Khaldun: A great pioneer economist. The Panjab University Economist: The Journal Of The Department Of Economics, vol. 2. no. 1. 52–61. o.

ALATAS, s. f. [2006]: ibn Khaldun and Contemporary sociology. International Sociology, vol. 21. no. 2. 782–795. o. <http://dx.doi.org/10.1177/0268580906067790>.

Al-Hamdi, M. T. [2006]: ibn Khaldun: the father of the division of labor. A Madridban 2006. november 3–5-én tartott konferencián elhangzott előadás írott változata, <http://www.uned.es/congreso-ibn-khaldun/pdf/09%20mohamed%20alhamdi.pdf>.

ALI, A. – THOMPSON, H. [1999]: The Schumpeterian Gap and Muslim Economic thought. The Journal Of Interdisciplinary Economics, vol. 10. no. 1. 31–49. o.

ALI, S. S. [2006]: Economic thought of ibn Khaldun. A Madridban 2006. november 3–5-én tartott konferencián elhangzott előadás írott változata, <http://www.uned.es/congreso-ibn-khaldun/pdf/10%20salman%20syed%20ali.pdf>.

BACKHOUSE, R. E. [2004]: The Ordinary Business of life. A history of economics from the ancient World to the twenty-first Century. Princetown University Press, Princeton, N. J.

BALOGLU, C. P. [2012]: The Tradition Of Economic Thought In The Mediterranean World From The Ancient Classical Times Through The Hellenistic Times Until The Byzantine Times And Arab-Islamic World. megjelent: *Backhaus, J. G.* (szerk.): Handbook of The History of Economic Thought. Springer, New York. <http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4419-8336-7>.

BLAUG, M. [1985]: *Economic Theory in Retrospect*. Cambridge University Press, Cambridge.

BOULAKIA, J. D. C. [1971]: Ibn Khaldún: a fourteenth-Century economist. *Journal of Political economy*, vol. 79. no. 5. 1105–1118. o. <http://dx.doi.org/10.1086/259818>.

CHAPRA, M. U. [2014a]: Ibn Khaldun's theory of development: does it help explain the low performance of the present-day muslim world? megjelent: *Chapra, M. U.* (szerk.): *Morality and Justice in islamic economics and finance*. Edward Elgar, Cheltenham.

CHAPRA, M. U. [2014b]: *Islamic economics: What it is and how it developed*. megjelent: *Chapra, M. U.* (szerk.): *Morality and Justice in islamic economics and finance*. Edward Elgar, Cheltenham.

EKELUND, R. B. – HÉBERT, R. F. [2013]: *A History of Economic Theory and Method*. Sixth edition. Waveland Press, Illinois, l.g.

EL-ASHKER, A. – WILSON, R. [2006]: *Islamic Economics. A Short History*. Themes In Islamic Studies. Brill, Leiden, Boston.

HAMED, A. E. – NADA, H. E. [2014]: Between ibn Khaldun and Adam Smith (Fathers of Economics). *Journal of Business and Management*, vol. 16. no. 3. 54–56. o. <http://dx.doi.org/10.9790/487x-16335456>.

HÁMORI András [1997]: Tündöklés és bukás. *BUKSZ*, 9. évf., 1. sz., 23–27. o. <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00005/hamori.htm>.

HOSSEINI, H. S. [2003]: Contributions of medieval muslim scholars to the history of economics and their impact: a Refutation of the schumpeterian great gap. megjelent: Samuels, W. J. – Biddle, J. E. – Davis, J. B. (szerk.): *A Companion to the history of economic thought*. Blackwell Publishing Ltd., Malden, MA.

HOZIEN, M. [2009]: Ibn Khaldun. His life and Work. <http://www.muslimphilosophy.com/ik/klf.htm#CeY>.

KHALDÚN, I. [1377/1995]: *Bevezetés a történelembe*. Osiris Kiadó, Budapest.

LAFFER, A. [2004]: *The Laffer Curve: Past, Present, and Future*. Backgrounder. The heritage foundation. no. 1765. http://news.heartland.org/sites/all/modules/custom/heartland_migration/files/pdfs/15245.pdf.

NAGARAJAN, K. V. [1982]: Ibn Khaldun and “supply-side economics”: a note. *Journal of Post Keynesian Economics*, vol. 5. no. 1. 117–119. o. <http://dx.doi.org/10.1080/01603477.1982.11489342>.

OLIVER, R. – FAGE, J. D. [1977]: The Cambridge History of Africa. Volume 3: from c. 1050–c. 1600. Cambridge University Press, Cambridge.

OWEISS, I. M. [1988]: Ibn Khaldún, father of economics. Megjelent: OWEISS, I. M. – ATIYEH, G. N. (szerk.): Arab Civilization: Challenges and Responses. State University of New York Press, New York.

PEERZADE, S. A. – NISA, R. [2011]: The Contribution of Early Muslim Scholars to Economics. *The Brunei Times*, február 12. <http://www.bt.com.bn/files/digital/islamia/issue177/Bt02dec.8.pdf>.

REAGAN, R. [1993]: There They Go Again. The New York Times, 18. 02. 1993. <http://www.nytimes.com/1993/02/18/opinion/there-they-go-again.html>.

RONCAGLIA, A. [2005]: The Wealth Of Ideas. A History Of Economic Thought. Cambridge University Press, Cambridge, <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511492341>.

ROTHBARD, M. N. [2006]: Economic thought Before Adam Smith. An Austrian Perspective on the History of Economic Thought. Edward Elgar Publishing Ltd, Brookfield, VT.

SCHUMPETER, J. A. [1954]: History of Economic Analysis. Allen and Unwin, London. ü

SCREPANTI, E. – ZAMAGNI, S. [2005]: An Outline of the History of Economic thought. Oxford University Press, New York, <http://dx.doi.org/10.1093/0199279144.001.0001>.

SIMON Róbert [1995]: A történelemtudomány felfedezése: Ibn Khaldún és az Al-Muquaddima. Megjelent: SIMON Róbert (szerk.): *Bevezetés a történelembe*. Osiris Kiadó, Budapest.

SMITH, A. [1940]: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest.

SOOFI, A. S. [1995]: Economics of ibn Khaldun Revisited. *History of Political Economy*, vol. 27. no. 2. 387–404. o. <http://dx.doi.org/10.1215/00182702-27-2-387>.

SPENGLER, J. J. [1964]: Economic Thought Of Islam: Ibn Khaldun. *Comparative Studies In Society And History*, vol. 6., no. 3., 268–306. o. <http://dx.doi.org/10.1017/s0010417500002164>.

TOYNBEE, A. [1962]: A Study Of History. Vol 3. The Growths of Civilizations. Oxford University Press, New York.

TURCHIN, P. [2007]: War and Peace and War: the Rise and fall of empires. Plume, New York.

MEGJELENT

AHU MATT Könyvek / Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában

sorozat új kötetei

FÜSSI NAGY Géza

Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában. Összegyűjtött tanulmányok (posztumusz), szerk./ed. by BIERNACZKY Szilárd, 2017, 426 pp. (3) (csak online változatban)

B. WALLNER Erika szerk.

Afrikakutatás Magyarországon – első kötet (A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság Könyve), 2017, 640 old. (4) (nyomtatott és online változatban is)

BÚR Gábor

Afrika-történeti tanulmányok, 2011/2017, 349 old. (5) (nyomtatott és online változatban is)

KUN Tibor

Hazatérés a szülőföldre. Frankofón afrikai irodalmi tanulmányok és antológia, 2012/2017, 574 old. (8), (nyomtatott és online változatban is)

MARAN, René

Batuala. Igaz néger regény, ford./transl. by KUN Tibor, elő- és utószó KUN Tibor és/and BIERNACZKY Szilárd, 2013/2017, 216 pp. (15) (nyomtatott és online változatban is)

SENGHOR, Léopold Sédar

Amiben hiszek (Ce que je crois), ford.(Hung. transl. by KUN Tibor, elő- és utószó KUN Tibor és/and BIERNACZKY Szilárd, 2015/2017, 268 pp. (16) (nyomtatott és online változatban is)

PÉNZES Tímea

Ghána ölelésében (több mint úti beszámoló), 2017, 208 pp. (17) (csak online változatban)

BIERNACZKY Szilárd és B. WALLNER Erika szerk.

Magyar Afrika Tudástár. Egy elektronikus könyvtár születése, 2017, 352 pp. (18) (nyomtatott és online változatban is)

FERWAGNER, Péter Ákos

Történelem a Magreb országaiban. Összegyűjtött tanulmányok, 2017, 447 pp. (19) (csak online változatban)

BIERNACZKY Szilárd

Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról. Tudománytörténeti vázlatok – 1. kötet, 2017, 529 pp. (20) (csak online változatban)

MUNDUS NOVUS KÖNYVEK Kft.

levelezés: 2010 Érd, Földmunkás utca 6.

email: info@munduspress.hu

A nyomtatott kiadványok a Kiadó email címén rendelhető meg

E-KÖNYV KATALÓGUS

(elektronikus könyveinket az **eKÖNYV Magyarország Kft.** forgalmazza, lásd alább)

A Mundus Magyar Egyetemi Kiadó 2010-ben megszűnt. Az újonnan megalakult Mundus Novus Könyvek Kft. új tevékenységbe fogott. A MMEK szerzői közül azonban többen hozzájárultak, hogy egykori kiadványaikat elektronikus könyv formájában újra közzé tegyék. Az új kiadó könyvlistájában ezért részben új művek, részben az 1994 és 2010 között papíron megjelentetett művek elektronikus újrakiadásai vegyesen szerepelnek.

Kérjük, katalógusunkat továbbítsa egyeteme vagy intézménye könyvtárának!

HOGYAN RENDELHETŐK MEG E-BOOK KIADVÁNYAINK?

KAPCSOLAT

eKönyv Magyarország Kft.

1086 Budapest, Dankó utca 4–8.

Telefon +36-1/323-3980

e-mail: ugyfelszolgalat@ekonyv.hu

www: <http://www.ekonyv.hu>

Hogyan vásároljunk e-könyveket a Kft. honlapján?

--- 1. Regisztráció

Mielőtt vásárolna az ekonyv.hu webáruházban, regisztrálnia kell.

--- 2. Vásárlás

Válassza ki a megvásárolni kívánt e-könyvet, majd tegye a kosárba. Ezután a kosarat megnyitva lehet kifizetni, majd letölteni és azonnal olvasni az e-könyvet. A vásárlás elve és folyamata ugyanaz, mint más webáruházakban.

Az alábbi módokon lehet fizetni:

Fizetés esetén a könyvek azonnal letölthetőek és olvashatóak. Az e-könyvek vásárlása és letöltése nagyon egyszerű folyamat, alig másfél percet vesz igénybe.

KIADVÁNYOK

PUBLICATIONS

KÖNYVEK IDEGEN NYELVEKEN

BOOKS IN FOREIGN LANGUAGES

ERDÉLYI István

Archaeological Expeditions in Mongolia, 2017, 278 old. 4800.- Ft (papíron: 2000, 261 old., 6800.- Ft)

SZALAY Károly

Der Statthalter des Satans (regény), 2015, 290 old., ára: 4800.- Ft (papíron: 1999, 290 old., ára: 4900.- Ft)

SZENTES Tamás

Comparative Theories and Methods of International and Development Economics (A Historical and Critical Survey) (World Economics 1), 2016, 462 old., ára: 5900.- Ft (csak e-könyv, papíralapú kiadás: Akadémiai Kiadó, 2003)

SZENTES Tamás

The Political Economy of Development, Globalization and System Transformation (World Economics 2), 2016, 439 old., ára: 5900.- Ft (csak e-könyv, papíralapú kiadás: Akadémiai Kiadó, 2003)

VOIGT Vilmos

Suggestions. Towards a Theory of Folklore (tanulmányok), 2017, 432 old., ára: 4800.- Ft (papíron: 1999, 409 old., ára: 6800.- Ft)

KÖNYVEK MAGYAR NYELVEN

BOOKS IN HUNGARIAN

Afrika –kiadványok / Africa-publications

BIERNACZKY János

Frobenius-kommentárok. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent Kulturgegeschichte Afrikas című műve magyar fordításához, 2002, 188

old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 1) (csak nyomtatva),
ára: **elfogyott**

GUMAN István

Dogon mitológia és csillagászat, 2006, 200 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 2) (csak nyomtatva), ára: **elfogyott**

FÜSSI NAGY Géza

Etnokulturális folyamatok Kelet-Afrikában. Összegyűjtött tanulmányok, szerk. BIERNACZKY Szilárd, 2017, 434 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 3) (csak e-könyv) ára:- Ft.

B. WALLNER Erika szerk.

Afrikakutatás Magyarországon – első kötet. A 70 éves Biernaczky Szilárd Afrika Barátság Könyve, 2017, 621 old. (– 4), ára (ekönyv): 3400.- Ft., nyomtatott kiadvány: 4600.- Ft.

BÚR Gábor

Afrika-történeti tanulmányok, 2017, 349 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 5), ára: (e-könyv): 2500.- Ft (nyomtatott: 2011, 349 old. ára: 3600.- Ft)

KUN Tibor

Hazatérés a szülőföldre. Frankofón afrikai irodalmi tanulmányok és antológia, 2017, 574 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 8), ára: (e-könyv) 2800.- Ft (nyomtatott: 2012, 574 old., ára: 3900.- Ft)

MARAN, René

Batuala. Igaz néger regény, ford. KUN Tibor, elő- és utószó: KUN Tibor és BIERNACZKY Szilárd, javított és bővített, 2017, 208 old., (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában 15) ára (e-könyv): 2200,- (nyomtatott: 2013, 161 old., ára: 3200.- Ft.)

SENGHOR, Léopold Sédar

Amiben hiszek (Ce que je crois), ford. KUN Tibor, elő- és utószó: KUN Tibor és BIERNACZKY Szilárd, javított és bővített, 2017, 246 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 16), ára (e-könyv): 2900.- (nyomtatott: 2013, 188 old., ára: 3900.- Ft)

PÉNZES Tímea – KÁDÁR István

Ghána ölelésében (több mint úti beszámoló), 2017, 208 old. (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában – 17) (csak ekönyv), ára: 2900.- Ft

BIERNACZKY Szilárd – B. WALLNER Erika szerk.

Magyar Afrika Tudástár. Egy elektronikus könyvtár születése, 2017, 337 old. (– 18), ára (ekönyv): 2600.-Ft. nyomtatott kiadvány: 3800.- Ft.

FERWAGNER Péter Ákos

Történelem a Magreb országában. Összegejtött tanulmányok, 2017, 447 pp. (– 19) (csak e-könyv), ára: 3440.- Ft.

BIERNACZKY Szilárd

Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról. Tudománytörténeti vázlatok – 1. kötet, 2017, (20) ára (csak ekönyv): 3680.- Ft.

Ethnologia (folyóirat), 2016/1–4. szám, elektronikus kiadás, 650 old., ára: 2900.- Ft, nyomtatott kiadvány: 3900.- Ft.

Más kiadványok / Other publications

BOZÓKI András – SÜKÖSD Miklós szerk.

Az anarchizmus klasszikusai, 2015, 531 old., ára: 3800.- Ft (papíron: 2009, 531 old. ára: 4900.- Ft)

ERDÉLYI István

A Magyar Honfoglalás és előzményei, 2015, 185 old., ára: 2000.- Ft (papíron: 2002, 185 old., 2400.- Ft)

ERDÉLYI István

Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei, 2015, 273 old., ára: 3800.- Ft (papíron: 2008, 273 old., 4900.- Ft)

FÁBIÁN László

Gyanánt. Regény Könyves Kálmánról, 2015, 267 old., ára: 2540.- Ft (papíron: 2006, 267 old., ára: 3900.- Ft)

FÁBIÁN László

Hazatérő lovam körmén virágos rét illatát hozza, avagy furcsa görcs a torokban, 2015, 113 old., ára: 1778.- Ft (papíron: 2006, ára: 2900.- Ft)

FÁBIÁN László

Tiszteld fiad, hogy hosszú életű legyen a földön (Apasági kereset), 2015, 377 old., ára: 3048.- Ft (csak e-book)

FÉJA Géza

Kossuth Lajos, 2017, 248 old., ára: 2400.- Ft (papíron: 2002, 247 old., 3400.- Ft)

FÉJA Géza

Lelkek párbeszéde, 2017, 326 old., ára: 2800.- Ft (papíron: 2002, 326 old., 3600.- Ft)

FÉJA Géza

Márciusi front, 2017, 226 old., ára: 2400.- Ft (papíron: 2003, 226 old., 2900.- Ft)

FÉJA Géza

Visegrádi esték, 2017, 280 old., ára: 2500.- Ft (papíron: 2003, 279 old., 3400.- Ft)

FÉJA Géza

Viharsarok, 2017, 398 old., ára: 2900.- Ft (papíron: 2004, 397 old., 2900.- Ft)

FÉJA Géza

Móric Zsigmond, 2017, 216 old., ára: 2400.- Ft (papíron: 2005, 218 old., 2900.- Ft)

GAZDAG László

Magyarország úttévesztése. (A rendszerváltás közgazdaságtana), 2015, 247 old., ára: 2000.- Ft (papíron: 2009, 247 old., ára: 3600.- Ft)

JÁVOR Béla

Karácsonyi levelek, bővített, 2014, 280 old., ára: 2500.- Ft (papíron: 2013, 280 old., ára: 3600.- Ft)

JÁVOR Béla

Gyomorkeserű (válogatott írások és példabeszédek), 2017, 266 old., 2200.- Ft (papíron: 2006, 263 old., 2800.- Ft)

JÁVOR Béla

Újratemetés. Nagy Imre és Kádár János (dráma), 2017, 70 old., 1800.- Ft (papíron: 2006, 68 old., 2300.- Ft)

MAGYAR Miklós

Örkény István és a francia abszurd dráma, 2015, 208 old., ára: 2159.- Ft (papíron: 2013, 2008 old., ára: 2600.- Ft)

MISUR György

Szarvasról Rómába. Diplomáciai küldetésben, 2015, 344 old., ára: 2500.- Ft (papíron: 2010, 344 old., ára: 3600.- Ft)

NYAKAS Szilárd

Magyar szöveg (publicisztikák), 2015, 272 old., ára: 1700.- Ft (papíron: 2008, 272 old., 2600.- Ft)

PERLASCA, Giorgio

A „szélhámos” Egy olasz embermentő a vészkorszak idején (emlékiratok), szerk.: Bangó Jenő és Biernaczky Szilárd, 2017, 304 old., 2600.- Ft (papíron: 2012, 302 old., 3800.- Ft)

SOKCSEVITS Dénes

Horvátország a 7. századtól napjainkig, 2015, 846 old., ára: 5000.- Ft (papíron: 2011, 846 old., ára: 6900.- Ft)

SZALAY Károly

Szerelem és halál Pompejiben (regényes kortörténet), 2014, 212 old., ára: 1800.- Ft (papíron: 1998, 212 old., ára: 2900.- Ft)

SZALAY Károly

Szerelmes éveink (regény), 2015, 211 old., ára: 2200.- Ft (papíron: 2002, 212 old., ára: 3400.- Ft)

SZALAY Károly

Karikatúra és groteszk a magyar középkorban, 2015, 236 old., ára: 2200.- Ft (papíron: 2003, 236 old., ára: 3400.- Ft)

SZALAY Károly

Párhuzamos viszonyok (regény), 2015, 322 old., ára: 2200.- Ft (papíron: 2003, 322 old., ára: 3400.- Ft)

SZALAY Károly

Bikakolostor (regény), 2015, 336 old. ára: 2200.- Ft (papíron: 2004, 336 old., ára: 3400.- Ft)

SZALAY Károly

A geg nyomában – 1. kötet, 2015, 313 old., ára: 2600.- Ft (papíron: 2006, 313 old., ára: 3600.- Ft)

VOIGT Vilmos

Negyvenöt év a szerelem kertjében. Összegyűjtött tanulmányok, 2014, 264 old., ára: 4130.- Ft (csak e-könyv)

WENNER Éva

Italo Svevo az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életében, 2017, 206 old. ára: 2600.- Ft (papíron: 2009, 201 old. ára: 3600.- Ft)

TERVEK / PLANS

Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában = MKMA

AFRIKA –KIADVÁNYOK / AFRICA-PUBLICATIONS

Előkészületben / In preparation

GÁBRIS Gyula

Afrika természetföldrajza (válogatott tanulmányok) (HKMA – 21)

SZILASI Ildikó

Torday Emil nyomában Kongóban, összegyűjtött tanulmányok (HKMA – 22)

BALÁZS Judit

Vendégprofesszorként Kairóban (több mint emlékirat) (HKMA – 23)

BÚR Gábor

Afrika-történeti tanulmányok, 2. kötet (HKMA – 24)

Megjelenik a későbbiekben / Appears later

VOIGT Vilmos

Today's African Folklore – as seen from Hungary (collected studies) (HKMA – 7)

BIERNACZKY Szilárd – BÚR Gábor szerk.

Afrikakutatás Magyarországon – második kötet (HKMA – 9)

VANSINA, Jan

A szájhagyomány. Egy történelmi módszerről, ford. Biernaczky János, (HKMA – 10)

KRIZSÁN László

Kalocsa szerepe a magyar Afrika-kutatás történetében (Magyar László, Czimmermann István, Menyhárt László) (HKMA – 11)

FROBENIUS, Leo

Az afrikai kultúra története. ford. Biernaczky János) (HKMA – 12)

SÁRKÁNY Mihály szerk.

Africana Hungarica, 3. évf., 1–2. szám, szerk. Sárkány Mihály (HKMA – 13)

SÁRKÁNY Mihály

A kikujuk földjén. Összegyűjtött afrikanisztikai tanulmányok (HKMA – 14)

BIERNACZKY Szilárd

Az afrikai népek szájhagyományai. Adalékok az Európán kívüli kultúrák szóművészetének vizsgálatához (válogatott tanulmányok) (HKMA – 18)

BIERNACZKY János

Leo Frobenius és a mai Afrikakutatás. Összegyűjtött írások (HKMA – 25)

PARK, Mungo

Park utazása Afrika belső tartományaiban (az 1816-os magyar nyelvű kiadás szerkesztett új közreadása, szerk./ed. by BIERNACZKY Szilárd) (HKMA – 26)

JANKÓ János

Afrikai tanulmányok (HKMA – 27)

ECSEDY Csaba

Gyűjtőúton Dél-Szudánban. Összegyűjtött tanulmányok (HKMA – 28)

BIEBUYCK, Daniel P. – BIEBUYCK, Brunhilde

“We Tost Those Whom We Marry” – An Analysis of Thirty-six Nyanga Tales, bevezette és szerk. BIERNACZKY Szilárd, 1987, Budapest, African Research Program, Eötvös University, 115 pp. (HKMA – 29)

ALMÁSY László

Recentes explorations dans le Desert Libyque (1932–1935), 1936, Le Caire, 98 pp. (HKMA – 30)

BESENYŐ János

Magyar békefenntartók és Afrika megismerése (válogatott tanulmányok) (HKMA –?)

HUNFALVY János

Összegyűjtött afrikanisztikai írások (HKMA – ?)

AZ ALÁBBI MŰVEK MÁR OLVASHATÓK AZ INTERNETEN / The following books can be read on the internet

(ingyenesen letölthető kiadványok/free downloadable publications,
lásd/see: részben/in part: *Magyar Afrika Társaság Szakmai Könyvtára --- Magyar Afrika Tudástár*,
<http://afrikatudastar.hu>, vagy www.afrika.hu)

Más kiadványok / Other publications

ANKERL Géza

Anyanyelv, írás és civilizációk. Vendégségben a Földön, 2004

KAPRONCZAY Károly

Magyar orvoséletrajzi lexikon, 2004

Afrika –kiadványok / Africa-publications

CAMÕES, Luís de

A lusiadák (portugál nemzeti eposz), Ford. Hárs Ernő, bev. Rákóczi István, 1997

BIERNACZKY János

Frobenius-kommentárok. Megjegyzések Leo Frobenius 1933-ban megjelent *Kulturgeschichte Afrikas* című műve magyar fordításához, 2002

GUMAN István

Dogon mitológia és csillagászat, 2006

RÁKÓCZI István

Tengerek tengelye. Ibér terjeszkedés az Atlantikumban a 15–16. században, 2006

SZENTES Tamás

Elmaradottság és fejlesztés (papíron: 1972, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 486 old.)